

MÉDIUM – KULTÚRA – IRODALOM

AZ IRODALOM- ÉS KULTÚRATUDOMÁNY GONDOLKODÁSTÖRTÉNETI TÁVLATAI A 20. SZÁZADBAN

1. Kérdésfelvetés

A kultúra világalkotó teljesítményének gondolata a 20. században mindenekelőtt azért került új összefüggésekbe, mert – hozzá hasonlóan – a legtöbb nagy világmagyarázó rendszer elveszítette azokat a főbb metafizikai instanciákat, amelyek a tapasztalat és a dolgok rendjét a hozzáférhető világon túlról származtathatták. Az irodalom valóságának értelmezhetősége, illetve az irodalmi szöveg aesztheziológiájának új feltételei annyiban bizonyosan összefüggnek ezzel a szekularizációs fordulattal, hogy jelentős mértékben fölértékelődött bennük a medialitás tapasztalata. Éspedig olyan mértékben, hogy az ezredvégre talán az **ember és világa közti közvetítettség** ténye az egyedüli, amely közösen elismert előföltevésként van beírva a szellemtudományok agonális diszkurzusába. Az irodalomtudományban és a jelenkori filozófiában is kézikönyvi érvényre tett szert tehát a belátás, hogy azzal a világgal, amelyben élünk és amellyel szembesülünk, nem közvetlenül állunk szemben, azaz nem üres a tér az emberek és a világ között. Egyedül ez a „közötti(ség)“, illetve ami azt kitölti, határozza meg az emberek helyét a világban, ez teszi őket „szubjektumokká“ és – megfordítva – ez teszi a világot az ő „világukká“. Vagyis (olyan) valamivé, amit valamilyen módon („valamiként“) észlelnek, értelmeznek, illetve amin keresztül megértésre jutnak másokkal és amibe cselekvőleg beavatkozhatnak. A különböző **kultúrák közötti érintkezés**, az **interkulturális viszonyok**, egymás kölcsönös megértésének, a közösségiségnek a problémái, az **európai egységesülés és a globalizáció** háttere előtt egyre inkább felértékelődnek. Ezt a *meglétében* egyezményesen elismert köztes teret, ahová az irodalom is tartozik, persze már eltérő előföltevésekkel származtatják és magyarázzák nemcsak a kortárs bölcséleti irányzatok, hanem a rivális irodalomtudományi iskolák is. Ebben a horizontban értelemszerűen új kérdésirányok nyílnak nemcsak modernségünk kiemelkedő irodalomtudományi teljesítményeire, hanem azokra az érintkező diszkurzív mezőnyökre is, amelyek – elsősorban a kulturalitás új tapasztalatában osztozva – nagymértékben befolyásolták az irodalom- és kultúraértelmezés modern alakulástörténetét.

Anélkül, hogy az irodalmi jelenséget valamilyen egyetemleges kulturális poétika „termékének“ tekinthetnénk – hiszen az *irodalmi szöveg* nagyrészt épp a maga nyelvi-retorikai eredetű performativitásán keresztül részesít a diszkurzív hozzárendelhetetlenség tapasztalatában –, az *irodalomértelmezés* 20. századi rendszereinek megértésében a 90-es évek óta már csak azért is megkerülhetetlen a medialitás kulturális tapasztalatának földolgozása, mert a különféle humán diszciplínák mai önértelmezése feltűnő módon épp a kultúratudományokhoz való viszony reflexiójában mutatja a legtöbb közös jegyet.

Jelen projektum nem hagyhatja figyelmen kívül az irodalomtudományos munka azon, látszólag „néma“ összetevőit, amelyeket legélesebben a szakmának az 1990-es években meghatározó új öndefiníciós kísérletei tehetett láthatóvá és amelyek éppen a meghatározott érvényességi terület, illetve a saját, specifikus **tárgy és módszer problematikussá válásával** kerülhettek előtérbe. Ilyenek például az irodalmár tevékenységének kulturális, illetve

performatív funkciói, vagy éppen a szövegekkel való bánásmódjának nem-interpretatív tényezői. A kutatás egyik összetevője tehát a szakma jelenkori önlegitimációs problémáinak felvázolásában állna, a másik pedig ezek történeti megjelenési formáinak felderítésében, ami a hazai irodalomtudomány bizonyos esetekben rejtett tudományos és kulturális szerepkínálatára vethetne fényt.

Különös tekintettel a jelen projekt előzményét képező kutatásra is, itt elsősorban az **irodalomtudomány kultúra- és médiaelméleti újraorientálódásából** (Pfeiffer, Wellbery, Gumbrecht, Kittler) fakadó kérdések szolgálnak támpontokkal. A kultúraelméleti öndefiníció kísérletei teljesen új megvilágításban láttatják pl. az irodalmi kánonnal való bánásmód lehetőségeit, illetve a kulturális közvetítés vagy csere feltételeit és akadályait, az irodalom oktathatóságának, valamint az „irodalom” mint az irodalomtudomány interpretációs apparátusa által rögzített, értelemmel felruházott és közvetített tárgy körülhatárolhatóságának, illetve a környezetéhez való viszonynak formáit. Mint arra nemrégiben Wolfgang Isernek az interpretáció különféle modelljeit többek közt a kultúraelmélet kérdései és céljai felől felvázoló és elemző munkája (W. Iser: *The Range of Interpretation*. Taipei, 1999) szolgált példával, ezek a kérdések az irodalomtudomány több, régről örökölt előfeltevését is megkérdőjelezhetik, s ennyiben kiterjednek a szakma önmeghatározásának legkülönbözőbb történeti változataira. Nyilvánvaló, hogy ebből a szemszögből elsősorban az irodalomtudományos szerepmeghatározások azon összetevője kerül szükségszerűen revízió alá, amely a kulturális örökség, a „saját”, valamint az „idegen” múlt közvetítésének, megértésének, sőt jelenvalóvá tételének (legyen szó szövegek, olvasatok vagy különféle kulturális identitások mentén szerveződő értelmezői közösségek jelenvalóvá tételéről) specifikus teljesítményeként jelenik meg a szakmai önlegitimációban. A hazai irodalomtudomány hagyományában pl. ilyen összefüggésben közelíthetők meg az **irodalom fogalmának** különféle mértékű szűkítései vagy bővítései és egyáltalán történeti relativizálásának különféle változatai, amelyeket – noha egyszersmind azokat voltak hivatottak feltárni – közzismerten a nemzeti múlt identifikációs mintázatai (a kutatás innen közelíthet pl. Horváth János irodalomszemléletének központi összetevőihöz), illetve a filológiai tevékenység önértelmezésének és teljesítményeinek számos vonatkozása befolyásolt.

2. A kutatás célja

A tervezett kutatás a **20. századi magyar művészetfilozófia és irodalomtörténet-írás átfogó vizsgálatát** célozza, mégpedig az európai szellemtudományok terén a 90-es évek elejétől egyre erőteljesebben érvényesülő **kultúratudományi és médiumelméleti kérdésfeltevések** mentén. A kutatás homlokterében ennek megfelelően olyan szerzők, illetve filozófiai, irodalomtörténeti és irodalomelméleti teljesítmények állnak, amelyek valamilyen formában a mediális kultúrtechnikák és az irodalom önértésének kapcsolatát érintik. A projekt tehát olyan tudománytörténeti vizsgálódást kíván végrehajtani, ami a hazai irodalomtudomány azon hagyományait kívánja feltárni, melyek a szellemtudományok újrarendeződő terepén is garantálják a magyar bölcséleti és irodalmi hagyomány és az európai kultúrtradíció közvetíthetőségét. Ennek megfelelően a kutatásban különösen hangsúlyos szerephez jut az esztétikai tapasztalat által közvetített identifikációs minták és szubjektumkonceptiók kulturális beágyazottságának vizsgálata, mégpedig elsősorban technikai médiumok általi kitermelhetőségük társadalmi, illetve nyelvi előfeltételezettségük esztétikai vonatkozásainak szempontjából. E célok megvalósítása érdekében alapkutatást végzünk, amelyek fő irányai a következők:

1. A 20. századi magyar filozófia institutionális helyzete, közép-európai kapcsolatai, beágyazottsága és önértelmezése, különös tekintettel a **kulturális transzferek** kétirányú hatásaira. E vizsgálódás keretei között azokat a nemzetközi kapcsolatokat vagy kapcsolatrendszereket kívánjuk feltárni, amelyek a hazai filozófiai diszkurzusban mindezidáig rejtve maradtak. A kutatás különösen az **esztétikák és észleléselemletek** szisztematikus feldolgozásában érdekelt. Nem csak azért, mert ezek akár a hazai kultúra- és médiatudományi diszkurzus előzményeként is számításba vehetők, hanem azért is, mert a 20. századi hazai irodalomtudomány történeti feldolgozását a kortárs bölcsélet kapcsolódó horizontjainak feltárásával segítik. A vizsgálódás kiterjed a hazai **művelődésügy és felsőoktatás közép-európai kapcsolatrendszerére**, a neokantiánus kultúrafogalom recepciójára, a hagyományörzés és a hagyományhoz való viszonyulás restitúció versus integráció terminusaiban történő megközelítési lehetőségeire. Ebben az összefüggésben különösen lényeges kultúraelmélet és filozófia kapcsolatainak, a századelő gondolkodásában érvényre jutó kultúrafogalom filozófiai beágyazottságának és megalapozási módjainak, továbbá a kultúrafogalom előzetes értésében a század során bekövetkezett változásoknak és jelentéseltolódásoknak a vizsgálata.
2. A **20. századi magyar irodalomtudomány paradigmái**: pozitivista és szellemtörténeti hagyományok, szociológiai-társadalomkritikai irányok, illetve az irodalomtudomány kérdésirányainak megújulása a rendszerváltozás után és ennek előzményei. E kutatási irányban kívánjuk szisztematikusan feltárni az említett irányzatok képviselőinek az irodalmi kommunikáció mediális konstitúciójához való viszonyát, így olyan szerzők jutnak kiemelkedő szerephez, mint Zolnai Béla vagy Thienemann Tivadar, aki az irodalmi produkciót és az irodalom diszkurzív működését az „irodalmi alapviszony” írásbeliségéből eredezteti és a szöveg inskripcionális karakterének mind a mai napig párbeszédképes elméletét dolgozta ki. Bár más-más előfeltevések mentén mentek végbe, de a kutatás fontos pontjává válhatnak azok a jelenségek, amelyek az irodalmi alapviszony kommunikativitásának helyreállítására tett kísérletekben (pl. Horváth János vagy Thienemann Tivadar) a szöveg vagy az írásbeliség státuszának egy paradigmán belüli többféle elgondolhatóságát fedik fel. A kutatás a pozitivista hagyománytól egészen Németh G. Béla munkásságáig terjed, akinek irodalomfelfogásában meghatározó szellemtörténeti/hermeneutikai kérdésfeltevések visszanyerését kívánjuk vizsgálni.
3. A **magyar irodalomtudomány tárgyterületeinek** – pl. műfajelmélet, klasszika-filológia, stilisztika – történeti áttekintése és nemzetközi összehasonlítása. E kutatási irány célja az irodalomtudományi tevékenység mint szerep történeti reflexióját is, azaz a tevékenységi kör lehatárolhatóságának, illetve a határok átjárhatóvá válásának tárgyalását. Ez a kutatási terület több irányba mutat. Olyan alapvető irodalomtörténeti-korszakolási problémák tárgyalására ad lehetőséget, mint a 20. század eleji irodalomtudomány saját modernitásáról adott reflexiói, ami elsősorban a romantika/modernség korszakváltás Horváth János-i örökségének kanonizációs problémáival hozható összefüggésbe. Szükségesnek tartjuk a *Minerva* és az *Athenaeum* folyóiratok filozófiatörténeti, tudományelméleti

szakcikkeinek és a folyóiratkultúrához tartozó későnyugatos esszé folytonosságának (pl. Rónay György, Nemes Nagy Ágnes) vizsgálatát. Ugyanebben a kutatási irányban kívánjuk megvalósítani az avantgárd irányzatok és avantgárd művészetekkel összefüggésbe hozható művészet- és irodalomelméletek (pl. Moholy-Nagy, Kállai Ernő, Balázs Béla) recepciós hiányosságának vizsgálatát, illetve e recepció mai lehetőségeinek feltárását. Ez elsősorban az (inter)medialitás kortárs elméletek feltérképezését és a hasonló európai elméletekkel való párbeszédképességének felmérését jelenti. A klasszika-filológia terén az elmúlt évtizedben megfigyelhető átrendeződés fontos kultúr- és irodalomtörténeti vonatkozások feltárását mozdította elő, ezek közé tartoznak Csengeri János, Babits Mihály fordításai vagy Péterfy Jenő görög-tanulmányai.

3. A kutatás menete és nemzetközi kapcsolódásai

A három évre tervezett kutatás összesen kilenc részfeladat végrehajtását irányozza elő, melyek teljesítéséből hármat a Herder Alapítvány, hatot pedig az ELTE és a DE közösen vállal. (A feladatok részletes elosztásához, a konferenciák és publikációk pontos idejéhez l. később a főpályázat 5.3. táblázatát.) A vállalt kollokviumokon és publikációs-, illetve oktatási kötelezettségeken túl külföldi konferenciákon való részvétellel, vendégelőadók meghívásával kívánjuk elősegíteni a nemzetközi szakmai eszmecserét.

A kutatás menetébe szervesen illeszkedik a John Neubauerrel, az **Universiteit van Amsterdam** professzorával való együttműködés. A célkitűzések szükségessé teszik az **Universität Wien** Finnugor Intézetével való szoros együttműködést, hiszen Prof. Dr. Deréky Pál az intézményben olyan archívumot épített ki, amelynek használata nemcsak lényegesen megkönnyíti a kutatást, de mondhatni nélkülözhetetlen céljaink eléréséhez. A kutatás irányultsága lehetővé teszi továbbá, hogy a munkába bevonjuk a berlini **Humboldt-Universität** Szlavisztika Tanszékcsoportján működő „Kollokvium zur Literaturgeschichtlichen Moderne” kutatócsoportot, illetve integráljuk a **Zágrábi Egyetem** Irodalomtudományi Intézetével évek óta közösen folytatott irodalomtudományi kutatást, amely kutatócsoportok az elmúlt években hajtották végre elsősorban költészettörténeti vizsgálódásaik kultúra- és médiaelméleti újraorientációját. Együttműködést folytatunk továbbá a **kolozsvári** (Veress Károly), a **freiburgi** (G. Figal) és a **heidelbergi** (R. Bubner) **egyetemmel**.

4. Várható eredmények

A tervezett kutatás várhatóan úgy irányítja a figyelmet a kulturális funkciók – mint pl. irodalomértelmezői tevékenység – nyelvi feltételezettségére, illetve az esztétikai tapasztalatnak a kulturális konstrukciók létrejöttében játszott szerepére, hogy a medialitás kérdései mentén képes közvetíteni társadalmi-kulturális szerveződés és esztétikai tapasztalat között.

A három éves projekt során **két nyílt konferenciát** szervezünk, amelyeken bemutatjuk a kutatás éppen aktuális részeredményeit. E konferenciák anyagát a 20. századi művészetelmélet, hermeneutikai kultúraelmélet és irodalomtudomány történetét feldolgozó **négy kézikönyvben** jelentetjük meg. Vállaljuk továbbá egy **fordításkötet** megjelentetését, ami a nemzetközi szakirodalom legnagyobb hatású szövegeiből közöl válogatást, illetve egy

olyan **válogatáskötet** összeállítását, ami a 20. század első felének kiemelkedő, de nehezen – esetenként kizárólag folyóiratokban – hozzáférhető tudományos szellemi teljesítményeit (pl. Péterfy vagy Zalai írásait) gyűjti egybe. Egyéb források bevonásával tervezzük továbbá a kutatócsoport **honlapjának** létrehozását, amelyen folyamatosan és széles körben hozzáférhetővé tesszük aktuális eredményeinket.

Nem lehetne azonban igazán termékeny kutatásról beszélni, ha a kutatás eredményei nem csatlakoznának vissza az **oktatásba**. A projekt ezért kiemelt hangsúlyt helyez a felsőoktatás szempontrendszerének bővítésére és korszerűsítésére is, ami a magyar kulturális örökség európai közvetíthetőségének talán leginkább nélkülözhetetlen mozzanata. Éppen ezért a kutatás teljes ideje alatt a résztvevő kutatók **előadásaikon és szakszemináriumaikon** a kutatás eredményeit közvetítik a hallgatók felé.